

SAEYE ZONDEN

gerrit kuijk

renée valens - nip

Drs. G. Kuyk bereidt een proefschrift voor over het carrièreverloop van de klerken in de periode 1477-1494. R. Valens-Nip is student-assistent bij het project en werkt aan een doctoraalscriptie over het leven van procureur-generaal Bengaert Say.

Op 14 november 1495 werd Den Haag doorkruist door een stoet van vijf wagens op weg naar het Haagse Bos. Daarin bevonden zich

"Philips Saey, de biechtvadere, de procureur generael mit zijn knechten, duerwaiders, boden, die art-schiers van den stedehouder mitsgaders den bailiu van der Haeghe mit zijn knechten".

Een zesde wagen had reeds "twee hondert tacken, een hondert vasseelhoudt" en "andere gereetscap" vervoerd naar de plaats waar Philips door "mr. Adriaen mr. van den scerpe zwaerde tot Dordrecht", speciaal daartoe ontboden, "geexecuteerd ende mitten viere verbrant" zou worden, met drie ijzeren ketenen vastgeklonken aan de door Florijs de Tijmmerman geleverde "staeck" en hopelijk vroegtijdig uit zijn lijden verlost dankzij de door "Ewout die bode alias genoempt sceelkijn" geleverde drie ponden buskruit. Dit hele spektakel kwam de overheid te staan op het bedrag van 12 ponden, 12 schellingen; een bedrag dat overigens ruimschoots kon worden opgebracht uit de geconfiscerde goederen van Philips Say. Dit hele gebeuren was het simpele gevolg van Philips' veroordeling wegens sodomie.

De enkelingen die op dat moment nog in leven waren en niet alleen deze oud hofmeester van de Heer van der Veere, oud rentmeester van de houtvesterij van Holland maar ook wijlen zijn vader hadden gekend, zullen door dit voorval ongetwijfeld herinnerd zijn aan zekere gebeurtenissen, die zich een halve eeuw eerder hadden afgespeeld.

bengaert say janszn

Toen immers was op aanstichten van Bengaert Say Janszn., vader van genoemde Philips, de president van de Raad van Holland Gooswijn de Wilde schuldig bevonden aan een "lelicke sake tegen der natueren", sodomie, en op slot Loevestein terechtgesteld. Hoe dit in zijn werk is gegaan staat kleurrijk in de Divisiechroniek beschreven. Na een gevangenschap van anderhalf jaar werd de ongelukkige president "op sijn vrien voeten" naar de binnenplaats gebracht, waar aan de ene kant een groot vuur was ontstoken en aan de andere kant een rood kleed was uitgespreid. De inquisiteurs vroegen hem om eindelijk hun argwaan en twijfel weg te nemen nu hij de dood voor ogen had: "wi weten certeyn dat ghi sculdig sijt ende moet sterven". Omdat hij echter altijd een fatsoenlijk mens was geweest, zo zeiden zij, "willen wi u ghenade doen dat ghi moecht kiezen enen doot dien u belieft": zou hij zijn schuld toegeven, dan werd hij onthoofd, bleef hij daarentegen halsstarrig in zijn ontkenning, dan zou hij levend worden verbrand. Gooswijn koos voor het eerste. Had hij zich werkelijk schuldig gemaakt aan voor de middeleeuwen onaanvaardbaar seksueel gedrag of werd de aanklacht van sodomie gebruikt om zich van (politieke) tegenstanders te ontdoen? De grote tegenspeler van Gooswijn de Wilde en degene die de beschuldiging het eerst zou hebben geuit was Bengaert Say, die daarmee antwoordde op de aantijging van de president dat Bengaert een zekere Gerijt Janszn. zou hebben vermoord.

Bengaert Say Janszn. was in die tijd een invloedrijk man. Niet alleen bekleedde hij als eerste in Holland en Zeeland het ambt van procureur-generaal, maar tevens was hij kastelein en dijkgraaf van Medemblik. Bovendien had hij de schoutambten van de

eilanden Vlieland en Wieringen in pacht. Toen Philips de Goede, hertog van Bourgondië het procureur-generaal-schap instelde zag hij hierin ongetwijfeld bepaalde voordelen, maar tegelijkertijd zag hij een groot nadeel: nog een ambtenaar die betaald moest worden. Bengaert Say was al ruim een jaar in dienst toen eindelijk op 15 augustus 1435 zijn wedde op 40 pond per jaar werd vastgesteld. Daarnaast ontving hij een reiskostenvergoeding. De hertog echter zon voortdurend op middelen om te bezuinigen en in 1438 maakte hij Bengaert ook tot kastelein en dijkgraaf van Medemblik, waarna hij zijn wedde als procureur-generaal verlaagde tot 100 schilden, dat was ruim 11 pond. Als kastelein ontving hij geen wedde in contanten. Hiertoe kreeg hij diverse "pertiën" in pacht zonder daarvoor de pachtsom af te hoeven dragen. Zo verkreeg hij een keten van functies.

Als procureur-generaal behartigde hij de belangen van de hertog in Holland en Zeeland. Hij deed onderzoek naar misdaden en oproer, trok erop uit om lieden gevangen te nemen en te "examineren", maar toog eveneens naar Leiden om namens de hertogin rood laken te kopen. Hij trad op bij geschillen over leengoederen en privileges, kwam op voor weduwen en wezen en beschermde de bezittingen van de landsheer. Andere ambtenaren moest hij, indien nodig, bijstaan en controleren. Tot zijn benoeming hadden deze werkzaamheden deel uitgemaakt van de taak van de president van de Raad. Het zal dan ook wel geen toeval zijn geweest dat Bengaert Say in 1447/1448 juist met deze functionaris, in de persoon van Gooswijn de Wilde, in conflict raakte. Was er sprake van een persoonlijke vete, een machtsstrijd, of lag de Hoekse en Kabeljauwse partijstrijd hieraan ten grondslag? Zeker is wel dat deze zaak zo hoog opliep dat Philips de Goede zich genoodzaakt zag een speciale commissie af te vaardigen om onderzoek te verrichten. Op 20 juni 1448 werden beide heren gearresteerd en op het slot te Heusden gevangen gezet. Gooswijn de Wilde werd van zijn ambt ontheven en zijn bezittingen werden geconfiscerd. Voor Bengaert Say betekende dit het einde van zijn carrière als procureur-generaal en Vlieland moest hij aan de heer van Lannoy, de nieuwe stadhouder die in Gooswijns plaats was benoemd, afstaan. Het onderzoek werd grondig aangepakt en duurde zo'n anderhalf jaar. Eind 1449 reisde de heer van Lannoy met vijfendertig metgezellen af naar het slot Loevestein alwaar de beide prominente gevangenen berecht zouden worden. Zoals gezegd werd de voormalige president schuldig bevonden en onthoofd. Zijn beul was Pieter Heinrinx "meister van de zwaarden der stede van Dordrecht", die voor het "pynen examineren ende rechten" 12 schilden ontving, terwijl "den broederkins van den cloister bij Huesden vors. die den selven meister Goessin doe hij geexecuteerd was haelden cleedden ende begroeven" voor hun moeite ruim 10 ponden kregen. Het is helaas niet goed na te gaan wat een dergelijk bedrag betekende. Weliswaar werd in 1436 in verband met de wedde van de procureur-generaal 100 schilden met ruim 11 pond gelijkgesteld, maar of dat in 1449 nog gold is de vraag. Wel staat vast dat de kastelein van Heusden zijn gevangenen voor 2 schilden per persoon per dag van kost en inwoning kon voorzien, waarbij hij ongetwijfeld er zelf ook iets aan overhield.

Bengaert Say had meer geluk dan zijn tegenstander: schuldig bevonden aan doodslag werd hij tot levenslange verbanning veroordeeld. In de praktijk blijkt hier

Den seluen goorn Ryckte byten, xlvj^{te} dach van septembel a bypen/by
 seyng, beneft by ordonnant vanden stedehouder van Hollandt/Benck
 Hage tot montshoren hysse verstaen, op sijn verstaen daer toe gelyc
 daer by sijn verstaen vanden stedehouder van Hollandt/Benck Hage tot

...affair ende ...
 tot stedehouder te bencken, ende daer by sijn verstaen, te wesen sijn dan
 tot bencken, souden sijn verstaen sijn verstaen van bencken ende van
 sijn verstaen ende sijn verstaen die verstaen, te wesen te bencken, die
 sijn van byf dagen, tot xlvj^{te} dach van septembel a bypen/by
 van stedehouder bencken, ende sijn verstaen sijn verstaen van
 sijn verstaen vanden stedehouder, stedehouder sijn verstaen, van
 septembel a bypen/by sijn verstaen affair ende sijn verstaen
 sijn verstaen sijn verstaen, sijn verstaen

De onderhoutvester en de rentmeester Say liggen met elkaar overhoop. (ARA, Rek. Rek.312, 129V - 130R)
 Onder: Reisdeclaratie van de stadhouder in verband met het proces tegen De Wilde en Bengaert Say.
 (ARA, Rek. Rek. 150, 110R+V)

Die he van lamor stedehouder is die den 7. dach
 van october a bypen/by sijn ordonnat sijn verstaen ende
 vanden van sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 van sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 hagen tot bencken die stedehouder van sijn verstaen ende
 die stedehouder van sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 vanden van sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 sijn verstaen van sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 de stedehouder sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen
 sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen sijn verstaen

weinig van en het lijkt erop dat hij hooguit een maand of drie het land uit is geweest. In de ambten die hem waren gebleven werd hij dan ook slechts korte tijd vervangen. Nog in 1451 trad hij op als schout van Wieringen en tot halverwege de jaren zestig als kastelein van Medemblik. Zo veelbelovend zijn carrière dertig jaar tevoren was begonnen, zo roemloos eindigde deze toen Bengaert kort voor zijn dood "van den dienste van den casteleinscip dijegrascip ende scoutambt van Medemblicq ontset ende verlaten was omme sekere redene". "Omme sekere redene", zo blijkt elders, hield in wegens het plagen van valsheid in geschrifte. Bengaert Say Janszn. overleed tussen 7 maart 1466 en 11 mei 1467.

Wie was deze man die kans had gezien de president van de Raad ten val te brengen? Over zijn afkomst is niet zoveel bekend. Vermoedelijk was hij een zoon van Say Janszn., de rentmeester van Jacoba van Beieren van de heerlijkheid Zuid-Beveland, en kan hij met de van Borssele naar Holland zijn gekomen. Waarschijnlijk is hij daar zijn loopbaan op de kanselarij begonnen. In 1438 trouwde hij met Pieternel van Egmond van Meresteijn, dochter van Otto van Egmond die in de jaren 1436-1440 baljuw van Kennemerland en Friesland is geweest. Het jonge paar zal zich wel op het slot te Medemblik hebben gevestigd waar al spoedig hun oudste zoon Philips werd geboren. In 1444 kreeg Bengaert een hofstede met woning in de buurt van Castricum in leen, welk leengoed in 1469, na zijn dood, op Philips over is gegaan. Pieternel heeft haar man niet lang overleefd: reeds in 1469 worden als Bengaerts enige erfgenamen zijn zoons Philips, Jacob en Jan genoemd.

Gezien het grote aantal rechtzaken waarbij Bengaert Say betrokken is geweest was hij een eigenzinnig en strijd lustig mens. Herhaaldelijk werd hij, omdat hij buiten zijn boekje was gegaan, door de Raad tot de orde geroepen. Zo'n tien jaar lang heeft hij zijn schoonvader met processen bestookt vanwege de bruidsschat van zijn vrouw. Pas na de dood van de betrokken partijen werd 25 februari 1469 ten overstaan van Philips Say en de erven van Otto van Egmond vonnis gewezen.

philips say

Al doorliep hij een niet even opzienbarende ambtelijke loopbaan als zijn vader, toch leidde Bengaerts oudste zoon, de in 1439 of 1440 geboren en naar zijn peetvader de hertog genoemde Philips, een niet minder interessant leven. Van zijn jeugd weten wij alleen dat hij in Hoogstraten naar school ging en dat de rekening daarvan in 1495 nog niet helemaal was betaald. Pas na het overlijden van zijn vader vinden we hem vaker in de bronnen. Hij werd beleend met zijn vaders leengoederen, hij trad op als diens opvolger in een aantal juridische familievetes waarin hij zich net zo'n querulant toonde: samen met zijn twee broers incasseerde hij een aantal van Bengaerts vorderingen op de grafelijkheid. Hij huwde vóór 1472 met Beatrix van Aldrichem Willemsdochter uit Haarlem, op dat moment een rijke erfdochter. Hierdoor vermeerderde hij zijn inkomsten aanzienlijk en raakte dusdanig gegoed aan gronden dat hij zo nu en dan werd opgeroepen om als lid van de ridderschap ter dagvaart te verschijnen.

Ambtenaar in dienst van de landsheer was hij aanvankelijk niet, hoewel hij onder het regime van Karel de Stoute zowel in 1469 als in 1475 op de veilingen, waar Karel de Officien van Justitie bij opbod van de hand deed, aanwezig was en daar deelnam aan het lucratieve prijsopdriven. Zo "hoogde" hij de biedingen op de schoutambten van Medemblik en Wijk aan Zee, en het baljuwschap van Den Haag, waardoor hij het genoegen smaakte om van overheidswege de helft van het bedrag waarmee hij het oorspronkelijke bod had opgejaagd, uitbetaald te krijgen. Eenmaal vinden we hem zelfs als hoogste bieder; van het zo verworven schoutambt deed hij echter dadelijk weer afstand.

Hij zou het trouwens toch niet in persoon hebben kunnen bedienen aangezien hij hofmeester was van Wolfert van Borssele, graaf van Bouchem en heer van der Veere. In die functie verrichtte hij zware taken, zoals de organisatie van diens (tweede) bruiloft.

Deze Heer van der Veere nu werd in het voorjaar van 1477, na het sneuvelen van Karel de Stoute, aangesteld tot stadhouder van Holland en Zeeland. Als zodanig was hij bij tijd en wijle in staat een zekere invloed uit te oefenen op de aanstelling van ambtenaren in zijn ambtsgebied, en zijn protégés aan baantjes te helpen. Gelegenheid daartoe kreeg hij bij de reorganisatie van de Hollandse houtvesterij, de dienst die de aanzienlijke stukken merendeels beboste duin- en veengrond beheerde die in Holland eigendom gebleven waren van de grafelijkheid van Holland. Tot 1477 had het diensthoofd, de houtvester, niet alleen uitgebreide politionele en justitiele bevoegdheden op het gebied van jachtzaken, stroperij, diefstal van hout en turf enzovoort, maar was hij ook verantwoordelijk voor de economische exploitatie. De vorige houtvester, heer Philips van Wassenaer, heer van Voorburg, had echter een dergelijk wanbeleid gevoerd dat de autoriteiten in Brussel besloten om het eens anders te proberen. De eindverantwoordelijkheid kwam te liggen bij een opperhoutvester terwijl de dagelijkse leiding ging berusten bij een onderhoutvester aan wiens handen de financiën echter onttrokken waren. Naast, en niet onder, deze werd er een rentmeester aangesteld.

Opperhoutvester werd de stadhouder, de Heer van der Veere, die het enige maanden later klaarspeelde om Philips Say te laten benoemen tot rentmeester. Ook anderen konden echter in het toenmalige systeem van "checks and balances" beschikken over patronage en protectie. Cornelis Cruesinck, de oudste zoon van Jacob Cruesinck, het hoofd van de Haagse rekenkamer, werd onderhoutvester.

Deze weigerde om zich te onthouden van bemoeienis met de geldmiddelen; zijn verhouding met rentmeester Say, wiens werkwijze bovendien ongewoon scherp in de gaten werd gehouden door de rekenkamer, werd hierdoor zo slecht dat de procureur-generaal van Holland zich ambtshalve moest bemoeien met een "vechtelic" tussen de beide heren. De opperhoutvester geraakte in een lastig pakket, en wist niet beter te doen dan Say weer te ontslaan, nadat hij koud twee maanden in functie was geweest, onder het voorwendsel dat hij verzuimd had om bij zijn indiensttreding een borg te stellen. Zoals ook zijn vader zou hebben gedaan ondernam Philips juridische stappen. Zowel het Hof van Holland als de Grote Raad stelden hem in het ongelijk, niettegenstaande het feit dat hij grote onkosten gemaakt had door voor zijn ambt een paard aan te schaffen en naar Noordwijk te verhuizen. Hij was ontslagen en bleef ontslagen. Zijn korte ambtelijke loopbaan was hiermee zelfs definitief ten einde.

Met zulke vijanden als mr. Jacob Cruesinck en diens vriend Gerrit heer van Assendelft, van wie hij later nog vol rancune opmerkt "dat ick wel hondert rins gulden schaede hebbe gehadt bij hoeren toedoen want zij mij verdreven vuyt dat voorss. officie boven mijne commissie", zal het hem wel niet mogelijk zijn geweest om nog een functie te verwerven.

Geen wonder dat wij hem later aantreffen in de kringen van de heer van Montfoort, die in de jaren tachtig als "overste en capitein" van de stad Utrecht de Kabeljauwen bevocht. Zelf liet Philips Say zich kennelijk niet verleiden tot het ondernemen van hachelijke Hoekse avonturen. Hij bleef rondhangen in Den Haag; tenslotte hoefde hij ook niet van honger om te komen met zijn huis aldaar, zijn hofstede in Heemskerck, die voor 28 pond per jaar was verpacht, renten ter waarde van 44 pond, afgezien nog van de bezittingen van zijn vrouw, waaronder men ten minste de hofstede Oudenvliet (30 pond per jaar) moet rekenen.

In de jaren tachtig en negentig trad hij vele malen op als "leenman van Holland", het laatst nog op 2 november 1495. Vlak daarna moet hij zijn opgepakt en berecht. Terwijl hij in de gevangenschap zat heeft hij de financiële balans van zijn leven opgemaakt; hoezeer het

korte ambtenarenbestaan ook toen nog op hem drukte moge wel blijken uit de verzuchting die hij slaakt als hij afrekenet met de heer van der Veere: "Boven all dit zoe heb ick groote verderflijcke schaede ende costen gehadt om dat clerckambocht van die houtvesterije daer hij mij vuyt verdreeff boven brieven van mijne genadiche heere die ick tot mijne groote coste gehaelt ende verworven hadde ende hij mij weder tonbruyck maecte mit pleyten dat ick wel woude dat ick hem alle dese voorss. sculden alsoewel van zijne heere vadere als hem betaelen mochte ende ick dat voorss. officie nije gesien en hadde". Verbitterd bereidde hij zich voor op een ontluisterende dood. Homofiel? Of gewoon een lastige tegenstander?

slotopmerking

Met het voorgaande verhaal hebben wij u een blik willen gunnen in een vijftiende-eeuwse ambtenarenwereld met zijn schandalen en dubieuze kanten, zoals wij die, zij het misschien in een andere vorm, ook heden ten dage nog kennen. Het zou niet juist zijn te menen dat het representatief is voor het onderzoek dat de vakgroep Middeleeuwen in het kader van het project "Bureaucratisering" verricht. Weliswaar vormt het verzamelen van alle mogelijke gegevens over nagevoeg onbekende personen een aanzienlijk deel van onze werkzaamheden, maar deze moeten ons op de eerste plaats helpen een beter beeld van het ontwikkelingsproces van het landsheerlijk bestuurlijk apparaat in Holland ten tijde van de hertogen van Bourgondië te vormen. Hoe functioneerden de ambtenaren? Wie waren zij? Welke was de relatie tussen de verschillende ambten en wat betekenden de instituties in het dagelijkse leven van de ambtelijke mens? Vanzelfsprekend zijn ook de meer pikante details van belang bij het vinden van antwoorden op deze vragen. Met het bestuderen van de carrières van personen zoals Bengaert en Philips Say hopen wij iets meer te begrijpen van het soort mensen op wie de Bourgondische hertogen steunden bij de uitoefening van hun regeringsmacht in onze gebieden.